

УДК 94(477+474.5)“13/17”:002.5

*В.В.Газін, В.А.Дубінський***V Міжнародна наукова конференція «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі»
(Кам'янець-Подільський, 13–16 вересня 2017 р.)**

Україна та Литва тісно пов'язані історичними долями. Сьогодні Литовська Республіка є одним з стратегічних партнерів України, найпослідовнішим її «адвокатом» у Європейському Союзі. Неоціненою є допомога литовського народу українцям у важкі часи, коли наш народ протистоїть агресії з боку Москви. В минулому одним з найяскравіших періодів, коли тісно переплелися історичні шляхи України та Литви був період Великого князівства Литовського, період піднесення великої держави, де литовці та українці спільно протистояли реалізації агресивних планів монголо-татар та московитів, держави, яка стала впливовим гравцем на політичній мапі Східної Європи.

Відтак, не дивно, що тематика Великого князівства Литовського, українсько-литовської співпраці в політичній, військовій, соціокультурній сфері є вельми популярною в сучасній історіографії як України, так і Литви.

Цілком логічною в цьому сенсі є традиційна практика проведення міжнародного наукового форуму на тему: «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі» (уже 5-го) саме в Кам'янці-Подільському, який свого часу був одним з важливих політичних, економічних та військових центрів Великого князівства Литовського, столицею Подільського князівства, очолюваного князями Коріатовичами, племінниками великого литовського князя Ольгерда.

Отже, 13–16 вересня 2017 року на базі історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка уже вп'яте відбулася міжнародна наукова конференція, яка зібрала доволі представницьке коло істориків, фахівців з литуаністики, історії України періоду XIV–XVIII ст., археологів, тих, хто просто цікавиться історією рідного краю.

Цьогорічна конференція проводиться за підтримки Міністерства освіти і науки України та в рамках проекту «Спадщина Великого князівства Литовського на території України в історичній ретроспективі», який фінансується Програмою розвитку співпраці і підтримки демократії Міністерства закордонних справ Литовської Республіки. Партнером проекту та співорганізатором конференції виступив Інститут історії України НАН України (директор – академік НАН України, доктор історичних наук, професор В.А. Смолій).

У роботі даного наукового форуму взяли участь вчені з України, Литви, Білорусі, Молдови, а також Республіки Польщі.

В основі тематики конференції перебували проблеми історії Великого

князівства Литовського та становища українських земель у складі ВКЛ, розвитку українсько-литовських стосунків протягом XII–XIX ст. При цьому увага науковців була сконцентрована у сфері політичних, соціально-економічних, культурних та правових відносин.

Сама конференція проходила в форматі «круглого столу», що дозволило її учасникам виголосити свої доповіді і провести плідну й цікаву дискусію. Варто відзначити, що задана тематика є сама по собі дискусійною. В історії Великого князівства Литовського, в історії взаємовідносин українців і литовців і на сьогодні залишається досить багато нез'ясованих моментів. Відтак, конференція сприяла подальшому дослідженню даної проблематики.

Загалом, подібні наукові форуми позитивні тим, що дають змогу вченим оприлюднити результати своїх останніх наукових пошуків, обмінятися думками з колегами, з'ясувати основні тенденції, щодо вивчення даних питань в українській, литовській, білоруській та молдавській історіографіях.

Серед учасників конференції були: академік НАН України, доктор історичних наук, професор Валерій Смолій, доктори історичних наук Сергій Копилов, Валерій Степанков, Анатолій Філінюк (Кам'янець-Подільський), Борис Черкас (Київ), науковців Литовської республіки представляли Оксана Валенене та Саулос Сарцявічус, Білорусь – Ірина Кітурка та Радіон Попель, Молдову – Валентин Константінов та Євгеній Черненко. Також з доповіддю виступив доктор історії з Ягеллонського університету (Краків) Віталій Нагірний. Українські учасники конференції представляли широке коло вітчизняних університетів та наукових установ (Інститут історії України НАН України, Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії Міністерства освіти і науки України, Центральний державний архів зарубіжної україніки, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Національний університет «Острозька академія», Дніпровський національний університет, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, Хмельницький університет управління та права, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник

Роботу конференції відкрив ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, професор Сергій Копилов, який коротко зупинився на місці проблематики взаємовідносин України та Литви в українській та зарубіжній історіографії, проаналізував результати роботи попередніх чотирьох конференцій, які проводилися в університеті, побажав учасникам цього річного форуму плідної роботи на найкращих вражень від перебування в Кам'янці-Подільському.

Від імені міського голови Кам'янця-Подільського Михайла Сімашкевича до учасників конференції з привітальним словом звернувся секретар міської ради Дмитро Васильянов. У своєму виступі він наголосив на ролі литовського чинника в історії міста та значенні Кам'янця власне в період Великого князів-

ства Литовського. Зокрема, він процитував визначного українського історика Володимира Антоновича, який відзначав, що «процвітання Кам'яця настає з XIV століття, коли Коріатовичі зробили його стольним містом». Також зробив акцент на значенні магдебурзького права, яке 7 лютого 1374 року було надане Кам'яцю грамотою князів Юрія та Олександра Коріатовичів, що сприяло розвитку міста, його торгівлі та сприяло його перетворенню в адміністративний, торговельний та політичний центр Поділля.

Вступна частина конференції завершилася презентацією історико-туристичного путівника «Шлях Гедиміновичів». У її рамках виступив кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України Дмитро Вашук, який власне представив яскравий та змістовний путівник, виданий в рамках реалізації проекту «Спадщина Великого князівства Литовського на території України в історичній ретроспективі». У путівнику зібрано світлини та подано коротку історичну довідку про замки та фортеці Поділля, які склали своєрідну захисну лінію Великого князівства Литовського, які постали нездоланною перешкодою на шляху ворогів, а сьогодні являють собою історичну та культурну цінність.

Також організаторами конференції було презентовано IV випуск збірника наукових праць «Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського»: На пошану Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 85-річчя, у який увійшли матеріали, оприлюднені в ході IV Міжнародної наукової конференції «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі», що проходила в Кам'янці-Подільському у вересні 2015 р.

Власне сама робота конференції розпочалася з доповіді доктора історичних наук, провідного наукового співробітника Інституту історії України НАН України Бориса Черкаса, яка стосувалася місця та ролі Великого князівства Литовського в історії України. На його думку, Велике князівство Литовське було унікальним явищем у політичній історії Європи. Секрет цієї унікальності, яка визначила інтенсивний розвиток держави полягав у тому, що, ставши за своєю сутністю поліетнічним державним утворенням, князівство не провокувало переваги якогось одного етносу над іншими. Фактично держава розширювалася за рахунок злиття династій – старої руської Рюриковичів і нової литовської Гедиміновичів.

Як зазначив доповідач, у межах великого князівства Литовського відбулось об'єднання більшості українських земель (за винятком Галичини та Закарпаття) в одну спільність. При цьому вони зберегли свій внутрішній устрій, адміністративний апарат і військо.

Підсумовуючи свій виступ, Б. Черкас відзначив, що головним результатом існування українських земель у складі Великого князівства Литовського було те, що саме протягом цього періоду в свідомості населення, яке мешкало на терені від Сіверського Дінця й аж до Карпатських гір, та від Прип'яті до Чорного моря остаточно закріпилося розуміння своєї окремішності, що породило в

наступні століття ідею відродження на землях від Волині до Сіверщини окремого князівства.

Дмитро Вашук представив доповідь на тему: «Державно-правовий статус Великого князівства Литовського у світлі історіографічних концепцій». Зокрема, він зазначив, що до сьогодні немає одностайної відповіді на питання чим було Велике князівство Литовське з точки зору державно-правового статусу. Хоча, як зазначив доповідач, найпоширенішою залишається концепція про федеративний устрій ВКЛ, свого часу обґрунтована ще М. Любавським, і якої і сьогодні притримується переважна більшість дослідників, існують спроби піддати сумніву. Прикладом цього слугують дослідження В. Заїкіна, який вказує на існування різних форм державного ладу в різні історичні періоди існування ВКЛ, а також висновки З. Норкуса, який переконаний в імперському статусі ВКЛ.

Доктор історії з Ягеллонського університету (м. Краків, Польща) Віталій Нагірний торкнувся питання стосовно перших контактів Князівств Волинської землі і Литви наприкінці XII – в першій третині XIII ст., яке, через сучасний стан джерел, залишається відкритим. На думку вченого, ключове значення для відносин між волинськими князівствами і Литвою мав договір, укладений між Романовичами і литовськими вождями в 1219 р. При цьому В. Нагірний зазначив, що саме Романовичі були значно зацікавленішими в мирному договорі, який дав їм можливість не тільки забезпечити північні кордони своїх володінь, але і здобути союзника в боротьбі з краківським князем Лешком Білим.

Проблеми збройної боротьби за вакантний після несподіваної загибелі влітку 1374 р. Юрія Коріатовича престол «князя литовського» і «воеводи, господаря землі Молдавської» стосувалася доповідь Андрія Федорука про битву коаліції князів Галичини і Поділля з еміром «Гемерем». Активними її учасниками крім вже традиційних представників литовсько-руської династії Гедиміновичів, що правили в землях Поділля, стали також й інші впливові сусіди Молдавії.

Унаслідок здобутої перемоги над татарським еміром («Теметею») об'єднаному війську князів з Галичини і Поділля вдалося поставити на престол Молдавії якогось «Журжа» – вірного союзника і підданого короля Людовіка. Останнє також дало можливість забезпечити необхідні умови для поживлення торговельних відносин Львова з містами Причорномор'я, що згодом призвело до появи великої економічної артерії – важливої для розвитку всієї «земли Молдавської».

Вельми цікавими виявилися наступні доповіді. І якщо Ірина Хромова у своєму виступі, як і Д. Вашук, торкнулася питань про політичний статус українських земель у складі Великого князівства Литовського (за нумізматичними джерелами), то Андрій Стасюк зосередився на проблемі місіонерської діяльності францисканців у Великому князівстві Литовському упродовж XIV ст., яка значною мірою була сконцентрована на руських землях.

Валентин Константинов та Євгеній Черненкій, які представляли Молдову, у своїх доповідях зосередилися на проблемах взаємовідносин Молдавського

князівства з Великим князівством Литовським. Зокрема, В. Константинов проаналізував особливості відносин двох держав в 1505–1517 рр. за часів правління в Молдавії Богдана III, сина визначного молдавського господаря Стефана Великого. Він відзначив той факт, що в умовах загострення стосунків між Молдавією та Туреччиною, яке саме спостерігалось в означений період, саме Польща та Литва дипломатично підтримали молдавського господаря. Причину таких дій Константинов вбачав в тому, що Польща та ВКЛ не були зацікавлені в ослабленні молдавського князівства так як це призвело б до укріплення Кримського ханства та Османської імперії. Є. Черненкій, своєю чергою, акцентував увагу на питаннях, пов'язаних з підписанням договору між королем Сигизмундом II Августом та молдавським господарем Олександром Лепушняну у 1554 р.

Однією з ключових, а також таких, що викликали жваву дискусію серед учасників конференції, виявилася доповідь доктора історичних наук, знаного фахівця з історії Української революції XVII ст. Валерія Степанкова «Щоденник канцелярський» Я. Радзивілла як джерело дослідження зимово-весняної кампанії польського війська на Поділлі (лютий – квітень 1651 р.)». Як відзначив доповідач, студіювання «Щоденника» дало підстави згрупувати виявлені відомості про лютнево-квітневу кампанію 1651 р. польського війська проти козацької України у більш-менш цілісну інформаційну систему, що проливає світло на подію, яка започаткувала новий виток українсько-польського збройного протистояння. Зокрема, на задуми польського командування, ситуацію у Подільському прикордонні у січні–лютому 1651 р., позицію київського воєводи А. Кисіля щодо продовження переговорного процесу з Б. Хмельницьким, напад поляків на Красне та їх наступальні операції, включаючи облогу Вінницької залози полковника І. Богуна, відступ польського війська до Кам'янця-Подільського й оцінку кампанії окремими шляхтичами тощо. Загалом, підсумовуючи сказане В. Степанков зазначив, що аналіз матеріалів «Щоденника канцелярського» Я. Радзивілла промовляє про їхню значну джерельну цінність для реконструкції зимово-весняної кампанії 1651 р. польського війська.

Володимир Газін у своїй доповіді зосередився на аналізі військових кампаній, які відбувалися на території ВКЛ у ході московсько-польської війни 1654–1667 рр. та їх впливу на перебіг протистояння Москви та Варшави. Так, коротко окресливши хід військових дій Москви проти ВКЛ в 1654–1655 рр., доповідач наголосив, що у результаті перемог росіян були сформовані тенденції, які мали суттєвий вплив на подальший розвиток московсько-польського протистояння, яке відбувалося не лише на полях битв, а й на дипломатичній ниві. Москва прагнула закріпити за собою захоплені землі. А визнання входування литовських земель до складу царських володінь ставилося в якості головної умови миру. Другим наслідком московських успіхів 1654–1655 рр., на думку В. Газіна, став розкол в середовищі литовської панівної верхівки. Третій фактор, який постав у результаті московської окупації більшої частини ВКЛ, – це

позиція литовської верхівки в «українському питанні», яка підтримала так звану «партію війни». Їх позиція зумовлювалася занепокоєнням, що будь-які поступки українцям та просування в справі утворення польсько-українського союзу, призведуть до загострення відносин з Москвою, а відтак погіршення становища окупованих царськими військами литовських земель. Насамкінець, землі ВКЛ надалі перебували в епіцентрі московсько-польського протистояння за першість в регіоні Східної Європи.

Соціально-економічних проблем історії Великого князівства Литовського стосувалися доповіді представників Острозької академії Петра Кулаковського й Тетяни Дубляниці.

Так, П. Кулаковський звернув увагу присутніх на проблему матеріального забезпечення урядів Київщини і Волині в середині XVI століття. Зокрема, йшлося про зміни в системі управління українських земель в складі ВКЛ та матеріального забезпечення урядів, які відбулися у результаті адміністративно-політичної реформи 1565–1566 рр. Як відзначив доповідач, до вказаної реформи практично всі уряди, згадувані у джерелах на території Київщини й Волині, мали функціональне призначення і забезпечували свою діяльність за рахунок різноманітних прибутків. Реформа дещо підкорегувала ситуацію – крім функціональних урядів виникли титулярні (без обов'язків). Частина традиційних для українських земель урядів зникла, частина з певними корективами була інтегрована у нову систему (воєводи, старости, хорунжі, війські); інша ж частина (городничі, ключники, мостовничі) залишилася поза впровадженою земською ієрархією, але при цьому зберегла певну частку своїх функцій і їх матеріальне забезпечення.

На особливості розвитку фільваркове господарство Ковельського староства в другій половині XVI ст. звернула увагу Т. Дубляниці. У якості джерела дослідницею було обрано інвентар 1556 та пізніший – 1590 р., які, на думку дослідниці, є одним з найбільш інформаційно насичених видів описово-статистичних джерел для вивчення фільваркового господарства. Їх аналіз дав підстави стверджувати, що основу фільваркового господарства становило вирощування зернових культур, з яких переважно жито та пшениця мали товарний характер. Розвивалося, хоч і в меншій мірі, тваринництво, а також допоміжні промисли, особливо бортництво та рибальство.

Джерелознавчих аспектів стосувалися доповіді Лариси Жеребцової, Віктора Атаманенка та Родіона Попеля. Зокрема, Л. Жеребцова зосередилася на питанні висвітлення торгівельного життя Києва в трактаті Михалона Литвина «Про звичаї татар, литовців та московитів».

В. Атаманенко здійснив аналіз джерел, які містять описи міст Волині середини XVI століття. Як відзначив доповідач, на 40–60-ті рр. XVI ст. припадає створення різних за якістю інформації описово-статистичних джерел, в яких міститься свідчення про соціальні, економічні та демографічні характеристики ряду міст Волині. Важливим, на його думку, є те, що вони стосуються різних регіонів Волині, а для поліської її частини є унікальними, зважаючи на стан

збереженості щодо інших господарських комплексів аж до середини XVII ст. Інвентарі середини XVI ст. фіксують початковий етап урбанізаційного підйому. Поряд із сучасними їм ревізіями замків 1545 і 1552 рр. вони закладають підстави статистичного дослідження розвитку волинських латифундій «литовської» доби, досить бідної подібними категоріями джерел для українських земель. Як відзначив В. Атаманенко, усі ці документи дають можливість повному підійти до вивчення такої суто джерелознавчої проблеми, як генеза, еволюція, запозичення норм, поширення описово-статистичної, облікової документації у державних та приватних маєностях Волині.

Радіон Попель (Республіка Білорусь) проаналізував формування образу Києва та Київської землі в складі Великого князівства Литовського в творах іноземних авторів XV–XVI ст. При цьому він відзначив, що велике значення в дослідженні образу Києва і Київської землі в складі ВКЛ XV–XVI ст. має вивчення наративних (оповідних) джерел XV–XVIII ст. Серед найбільш важливих з них пам'ятники літописання і хронографії. До них можна віднести білорусько-литовські літописи (Літописець великих князів литовських, Хроніка Великого Князівства Литовського і Жомойтского і ін.), пам'ятники українського місцевого літописання XVII–XVIII ст. – «козацькі» і «церковні» літописи (Густинський літопис, літописи Я. Бінвільського, Г. Грабянки, хроніка Ф. Софроневича та ін.). Особливу групу, на думку дослідника, складають польські хроніки – Я. Длугоша, Б. Ваповського, М. Меховського, М. Бельського і ін., а також московські і молдавські літописи того ж періоду. На думку дослідника, аналіз образу Києва і Київської землі в складі Великого Князівства Литовського дозволяє виділити, щонайменше, шість смислових сюжетів: «релігійний» і «політичний», які тісно пов'язані між собою і розкривають роль Києва як стародавнього державного і сакрального центру; «архітектурний» сюжет, який знаходиться в тісному взаємозв'язку з першими і об'єднує цінні відомості з різних наративних джерел про зовнішній вигляд Києва в складі ВКЛ; «східний» сюжет, що дещо ізольований від попередніх і представляє, несподіваний погляд на Київ як на частину цивілізації великого Сходу; «античний» сюжет, що, навпаки, пов'язує Київ з витоками цивілізації і культури Заходу - древніми Грецією і Римом; а також «бутовий» сюжет, який в тій, чи іншій мірі асоційований з попередніми сюжетами і представляє деякі подробиці життя населення Києва і Київської землі в складі ВКЛ.

Особливий інтерес учасників конференції та всіх присутніх викликали доповіді представників Литовської Республіки Оксани Валенене, яка стосувалася особливостей топографії Вільна в XIII–XVIII ст., а також Саулюса Сарцявічуса, який здійснив аналіз геохімічних даних цегли Луцького замку. Зокрема, Оксана Валенене на основі топографічного аналізу структур Вільна в різні періоди розглянула розвиток столиці Великого князівства Литовського від часу заснування міста до завершення існування князівства. На думку дослідниці, оптимальним підходом до вивчення настільки неоднорідних та розрізнених джерел є створення комплексної географічної інформаційної бази

даних, яка не тільки підвищує інформативність окремих фактів, але й надає об'єкту дослідження візуальність, що є найкращим способом сприйняття просторової структури, якою є місто. Саме за допомогою такої бази даних дослідниця ознайомила присутніх з особливостями розвитку топографії Вільна, охарактеризувала площу та розташування районів, вулиць, окремих об'єктів, їх функції та зв'язки, структуру земельних ділянок, юридичний поділ, соціотопографію.

На завершальному засіданні конференції були виголошені ще дві доповіді. Ігор Старенький охарактеризував археологічні дослідження палацу XIV–XV ст. у Бакоті, які проводилися експедицією Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника на чолі з Григорієм Хотюном та експедицією Кам'янець-Подільського педагогічного інституту під керівництвом Іона Винокура в 60-х рр. XX ст. У результаті яких було проведено стаціонарні розкопки середньовічного палацу XIV–XV ст. На думку доповідача, означений палац без перебільшення являється надзвичайно важливою пам'яткою археології та історії, адже проливає світло на тип палацового комплексу та кам'яного будівництва періоду входження Поділля до складу Великого князівства Литовського.

Владислав Безпалько у своїй доповіді «Особливості побутування селянського жіночого одягу на Волині XVI ст. (за актовими джерелами)». Дослідник акцентував увагу на тому, що вивчення українського селянського жіночого одягу XVI ст. є перспективним напрямком дослідження і потребує залучення різноманітних джерел інформації, зокрема й письмових. Зокрема, надзвичайно цінними є документальні згадки про комплекти одягу, який був одягнений на жінках за різних обставин та ситуацій, що є важливим джерелом для реконструкції уявлень про практичне користування одягом у будень та свято. При цьому, як зазначив В. Безпалько, для подальшого вивчення предметів українського жіночого вбрання ранньомодерної доби необхідною є кореляція отриманого з актових джерел знання із зображальними та археологічними джерелами.

За результатами конференції були висловлені пропозиції щодо продовження співпраці в галузі литuanістики, створення словника основних дефініцій, що стосуються періоду існування Великого князівства Литовського. Було зазначено на необхідності організації круглих столів з питань термінології, що є актуальною проблемою сучасної української історіографії.

Дана конференція стала помітною подією в науковому житті України та засвідчила продовження плідної наукової співпраці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з Інститутом історії України НАН України. У її ході були обговорені останні досягнення української та зарубіжної історіографії у дослідженні різноманітних проблем історії Великого князівства Литовського та українсько-литовських стосунків (політичних, соціально-економічних та культурних). За результатами роботи конференції опубліковані тези доповідей. Матеріали конференції планується опублікувати в V томі збірника наукових праць «Ukraina Lithuania: студії з історії Великого князівства Литовського».